

Universitäts- und Landesbibliothek Tirol

Harmadik Nyelvkönyv

Bécsben, 1861

Harmadik szakasz

[urn:nbn:at:at-ubi:2-13239](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:at:at-ubi:2-13239)

Harmadik szakasz.

A z ö s s z e t e t t m o n d a t.

(II. 112—116. §§.)

76. §. A lábujjak a rajtok levő karmokkal sok állatnak fegyverül szolgálnak.

Ez egyszerű mondat, mert csak egy állítmánya van („szolgálnak“). — (24. §.)

Ez nekem ujság, én mitsem tudtam erről. Itt két mondat van, kötszó nélkül.

Káin a földet művelte, és Ábel a juhokat őrzötte.

Itt két mondat van, összekötve kötszóval (és).

A gyermekek remegtek a hideg miatt. A gyermekek siettek a meleg szobába.

Ezen mondatok közül mindegyik érthető, és minthogy egymással közös viszonyban állanak, összeköttethetnek: A gyermekek regmetek a hideg miatt, azért a meleg szobába siettek. A gyermekek siettek a meleg szobába; mert a hideg miatt remegtek.

77. §. A nap világít. A nap melegít. A nap világít és melegít. A vonal vagy egyenes, vagy görbe. A szögek vagy derékszögek, vagy hegyesek, vagy tompák.

A mondatok gyakran összevonatnak, ha több közös tagjuk van. Az összetett mondatok igen gyakran használtatnak összevont alakban. A beszédben az egyszerű és összetett mondatok (ez utóbbiak sokszor összevonva) egymással váltakoznak, mint pl. a következőben :

A gyapotnövény csak forró tartományokban tenyészik és mint a mályva, úgy virágzik. Magtokja a gyapotba takart magszemeket rejt. Mihelyt a gyapotnövény tokjai érettek, kiveszik a gyapotot és elválasztják tőle a magvakat.

A mondatok ősrendelése.

78. §. Az ügyeset szeretjük, az ügyetlent nevetjük. Ember gondol, Isten intéz. Áldott a te szorgalmad, boldogságod virágzik, telvék a csűrök.

Ezen mondatok egymáshoz ősrendeltek, és pedig kötszó nélkül.

Ősszel szorgalmasan gyűjt a méh, és lakást épít magának. A nagy melegség kiszárítja a földszint, és elveszi a növényektől a szükséges nedvességet. A víz kioltja a tüzet, de az olaj erősíti a lángot. (Ellentét.) A jó fiú atyja öröme; de a

balga fiú anyja szomorúsága. Az irígy maga sem vidám, mások vidámságán sem örül. Az eső hosszú szárazság után nemcsak a növényeket üdíti föl; hanem az embereket és állatokat is (3 ki-egészítő). A malmok vagy szél, vagy víz, vagy lovak által hajtattak. Az üveg törékeny, azért nem engedi magát hajlíttatni.

Ezen mondatok öszrendeltek, és pedig kötszókkal. — Az összetartozó öszrendelt mondatok mondatársulatot képeznek.

79. §. Az öszrendelő kötszók közül gyakoriabbak:

a. Bővítők (összeállítók): és, valamint — úgy is, sem — sem, részint — részint, majd — majd, ugyszinte, azonkívül, azonfelül, is, nemcsak — hanem is, elejente, előbb, azután, akkor, továbbá, végre, utóljára. — Ide tartoznak a magyarázók is: mint, tudnillik; pl. ő mint követjő. Az egyik, tudnillik a nagyobbik, fölkel.

b. Ellenkötők: de, hanem, ellenben, ellenkezőleg, szinte, mégis, azonban, mindamellet, e közben, jöllehet, nem — hanem, sőtinkább, vagy, vagy — vagy, különben.

c. Okmutatók: mert, hiszen; következtetők: azért, avégett, ezért, eszerint, következőleg, így, tehát, következésképp.

Még névmások és igehatározók is köthetnek össze mondatokat, pl. A szerencse és erény nincsenek mindig egyesülve, ezt bizonyítja a történelem. Hideg téli éj volt, ekkor átmentünk a befagyott folyamon.

A mondatok alárendelése.

80. §. E helyett: Napkeltekor elhagyám lakásomat, — mondhatjuk: Midőn a nap fölkel, elhagyám lakásomat. E helyett: A földön élő (érzéssel bíró) teremtmények részint emberek, részint állatok, — mondhatjuk: A teremtmények, melyek a földön élnek, részint emberek, részint állatok.

Senkisémet kétkli a halál bizonyosságát. — Senkisémet kétkedik, hogy a halál bizonyos. A jó szülék nagy áldásul vannak. — Nagy áldás az, ha jó szüleink vannak. Örülök egészségednek. — Örülök, hogy egészséges vagy.

A mondatnak egyik tagjából néha külön mondatot képezhetünk. Ez szükséges is akkor, midőn a gondolat a hozzájáruló közelebbi határzók által bizonyos terjedelmet nyert. Ekkor egyik mondatrész, mint külön mondat, elválí az egésztől, és ezen újonan képzett mondat mellékmondatnak neveztetik. Ez a főmondattól rendesen vessző (,) által különíttetik el. A mellékmondat nem önálló, hanem a főmondattól függő, és így ennek alá van rendelve. Mindig a főmondathoz fekszik a főgondolat. — (Ha az összetett mondat ösrendelés által képeztetett, egyik mondat sem függ a másiktól, hanem egymás mellett egyenlő érvénnyel bírnak.) — A mellékmondat a főmondat előtt, után, vagy között állhat. (Első mondat, utó-

mondat, közbetett-mondat). A mellékmondatban az ige rendesen annak végén áll.

Függetlenül (öszrendelve) áll: Én látom ezen embert. Függve (alárendelve): Ha ezen embert látom. Én láttam őt — midőn őt láttam. Tehát a mellékmondatot már a szórendről is megismerhetjük.

A főmondat az ő mellékmondatával együtt mondat szerkezetnek nevezetik. Rendesen bővítve jön elő, midőn több mellékmondat vagy több főmondat alkalmaztatik.

81. §. Midőn a világosság kívánja, mellékmondatot szükség képezni. — Képezzünk a következő mondatok mindegyikéből egy fő és egy mellékmondatot. (Előbb szóval, aztán írásban.)

Az iskola a gyermekeknek hasznos egy intézet. A lelkis-
m eret benünket a rosztól óvó Isten szava. A gyermekek
által megkezdett út göröngyös és meredek volt. A gazdagok
sokszor lenézik a vagyontalan embereket. Az első keresz-
tények a pogányoktól szenvedett üldöztetések között nagy
állhatatosságot tanusítottak. Mindjárt a nap letűnte után meg-
jelennek a csillagok. Az izraelitáknak Egyiptomból kivezet-
tetése Istentől volt elhatározva (— hogy). A hamar adó
kétszeresen ad. (A ki —). A világosságtól féltő nem jót
forгат elméjében. Az előttünk elmenők üdvözlétének viszonzá-
sa barátságos szokás. (Hogy —). A földnek tengelye körül
forgása kétségtelen. Isten a bűnös emberi nem elvesztését
elhatározza. Mindenki fizesse meg adósságát. A tűzbe fuvó-
nak szikrák repülnek szemébe. — (A ki — annak). Elégedjél
meg a magadéval (azzal — mi). Csudálkozom udvariátlan-
ságodon (azon, hogy —). Én tudom szükségéidet (— hogy).
Én hebízonýítom neked szegénységemet. A jó gyermekek hi-
ven megőrzik az emlékezést a szüleiktől nyert jótéteményekre

(— melyeket). A szeretetteljes ember örül mások boldogságán (— ha). A kereső talál. (A ki — az). A zörgetőnek megnyitják. (A ki — annak). A mozdulatlanul álló visszamegy. A birtokos tanuljon vesztetni, a boldog tanulja a fájdalmat. A korán kelőnek nem hosszú a nap.

82. §. A gyakoriabb alárendelő kötszók ezek: mikor, midőn, amint, ha, miközben, mialatt, minthogy, mihelyt, miután, mielőtt, minekelőtte, míg, mióta. (Idő- és okkötők).

Amint, mint — úgy, mintha, minél — annál, mennyiben. (Hasonlító).

Hogy, úgy — hogy, vajjon (kérdő), azért — hogy (szándék), ha (feltételező), ha mégis, ámbár, habár. (Megengedők).

A kötszókön kívül névmások és ige határozók is szolgálnak a mondatok összefoglalására: aki, amely, ami, hol, melylyel, mivel stb.

83. §. Háromféle mellékmondatot különböztetünk meg:

1. Aki hazud (a hazug), (az) többnyire lop is. Parancsolá, hogy hagyják abba a táborzást (a tábor elhagyását).

Itt az előbbi mondatban az alany, (a hazug), az utóbbiban az állítmány kiegészítője (a tábor elhagyása) van mellékmondattá bővítve. (Főnévmondatok.)

2. Azon idő, melyet eltékoztunk (az eltékoztolt idő) vissza nem tér többé. A Habsburgház, melyből oly sok császár származott, Habsburgvárától viseli nevét. Azon nevezetes hír, melyet

már utóbbi levelemben említék, teljesen valósúl. Ismersz-e oly fejedelmet, kinek több nép alattvalója. Az igazság azon czél, mely felé törekedjünk. Javíthatlan hiba az, mely által időnket vesztegetjük.

Itt a mellékmondatokat jelzőkből származottaknak gondolhatjuk (ezen kérdésre milyen? mi-féle?) — (Melléknév-mondatok.)

3. Hol galambok vannak (hely), oda galambok szállnak. Hol a macskát czirógatják, ott örömet van. Midőn hajnalodni kezd (idő), a nap nincs messze. Ugyanazon évben, melyben Mária Teréz az ausztriai tartományok kormányát átvette, a porosz trónra lépett II. Frigyes. Milyen, a munka (hasonlat), olyan a bér. Minthogy az élet rövid (ok), minden pillanatot használnunk kellene. Az által nem lesz valaki szegénynyé, hogy örömet ad (ok). A böles Teremtő az állatokat, mindnyáját máskép, fölfegyverzé, hogy magokat védhessék (czél). Ha eljövendesz (föltétel), engem hon fogsz találni. A gyönyört csak annyira élvezzük, a menynyire szabad (korlátolás).

Itt a körülmények (a hely, idő stb. körülményei) vagyis a határzók vannak mellékmondatokká bővítve. (Határzó-mondatok.)

84. §. A mellékmondatokat gyakran megrövidíthetjük. Félünk, őt megbántani (hogy őt megbántjuk). Ő távozik czélja elérése nélkül (a nélkül, hogy —). Az sötét folyosó volt, egyes lámpáktól gyöngén világítva (mely — volt világítva). Erről gondolkozva, elaludtam (midőn erről

gondolkozám —). Hallom a madarat énekelni (mikép — énekel). Mi őt fához támaszkodva találtuk. Inkább neked, leghűbb barátomnak, adtam, mintsem másnak. Beszédét elmondván, leült.

Ha a rövidített mellékmondat állítmánya ige, ez rendesen nevező módba (ni, va, ve, ván, vén) tétetik.

Vannak még hiányos mondatok is, pl. Tekintetes Petróczy Pál Urnak — (t. i. adassék e levél). Jó reggelt! (kivánok). Mi újság? (van). Már itthon? (van ön).

Az igeidők használata, egyszerű és összetett mondatban.

(II. 118—120. §§.)

85. §. Minden cselekvőség vagy mint bevégezetlen vagy mint bevégzett mondatik ki, és pedig a jelenben, a múltban, és a jövőben.

Bevégezetlen	Bevégzett
jelen: ő vár (jelenidő);	jelen: ő várt (multidő);
múlt: vára (félmultidő);	múlt: várt vala (régmultidő);
jövő: várni fog (jövőidő);	jövő: várni fogott (multjövőidő).

Ezen idők nyelvtani rende következő: 1. jelen, 2. félmúlt, 3. múlt, 4. régmúlt, 5. jövő, 6. multjövő.

A magyar nyelvben a van és fog segédige által, úgy-szinte a jövőnek a jelenneli rokonsága következtében, az idők számát sokféleképp lehet szaporítani, mely bővítés azonban főlöszleges. Így mondhatnók: ő vár (jelenidő), vár vala (jelen félmúlt), vára (félmultidő), vára vala (múlt félmúlt), várt (multidő), várt vala (régmultidő), várt volt (múlt régmúlt), várni fog (jövőidő), várni foga (félmúlt jövő),

várni fogott (multjő vőidő), várni fogott vala (régmult jövő). — Az egy szóból képzett idők egyszerűek; a segítségével képzettek összetett idők.

86. §. Mi sok ezeren testvérek vagyunk. Fiatal korunkban zölden ruházkodunk, vénségünkben sárgán. Ha közölünk a legjobbak fejéket lehajtják, ez előjele annak, hogy nem sokára nagy ütközet tartatik.

Ezen talányban az állítmányok (igék) mind jelenidőben vannak, az utósó (tartatik) szinte jelenben van, de (nem sokára által) a jövőre vonatkozik.

A *jelenidő* (vár, nyer) nem csak a jelent, hanem néha a jövőt sőt a multat is kifejezheti. Midőn jövő helyett használjuk, határozó szócskákat (nem sokára, holnap, majd, akkor stb.) alkalmazunk az igéhez. Midőn a jelenidő mult helyett alkalmaztatik, ez az elbeszélést élénkíti s a történetet képzeletünk elé (mint most történőt) állítja, pl. Tegnap, midőn a mezőn gondolkozva sétálok, messziről vadász siet felém. Ugyan miért siet ez? — Most hirtelen nekem ugrik egy nyúl, és én — megfogtam. Véres vala.

87. §. A *félmultidő* (vára, üldöze stb.) a cselekvőséget, mint multat, adja elő, azonban egy másik multtali viszonyban s többnyire oly állapot előadására használtatik, midőn az egyik cselekvény még nincs befejezve (félmult), mikor a másik (mult) történik, pl. levelet írok, midőn bátyám hozzám jött.

Azonban a félmultidő más multhoz viszony nélkül is szokott használtatni, kivált írásbeli elbeszélésekben.

88. §. *A multidő* (várt, érkezett) legközségebben elmúlt cselekvőségek kifejezésére alkalmaztatik. Azonban elbeszélésekben jó hangzat végett a félmulttal vegyesen használjuk. Pl.

Károl tudványó fiú; tegnap hosszú beszélgetést tartottam vele. A tavasz megérkezett, és a föld szépen megújula. Egyebet nem hoztam magammal, mint a mi sajátom. Komárom vára többször ostromlaték; de ostrommal még be nem vétetett.

89. §. *A régmultidő* (várt vala) a cselekvőséget szinte mint multat, de mint egy másik mult előtt bevégeztet, adja elő. Együtt szokott a multtal és félmulttal előjönni, pl. Alig végezte vala beszédét, rá jött az eső, és mi ott maradánk még egy ideig.

Kerestessenek ki a következő olvasmányból a félmult, mult és régmult idők.

Egy vadászeb nyulat üldöze. Már majdnem elérte vala azt, midőn egy idősebb, sokkal nagyobb nyúl; felugrott és futni kezdett. Itt bizonyos a nyereség, gondolá a kutya. Elhagyá amazt és üldözé emezt, midőn már erejét félig elpazarolta vala. A nagyobbik nyúl elillant, és a kutya egyiket sem fogá el.

90. §. *A jövő idő* (zánni fog) a cselekvőséget mint jövőben történőt, adja elő, pl. Még jönni fog egy jobb kor. A világ el fog enyészni.

A *multjövő idő* (várni fogott) akkor használtatik, midőn két cselekvőségről, mint jövőben történőről szólnunk, de az egyik megelőzi a másikat, pl. Ha elvégzendtettem (el fogtam végezni) dolgaimat, el fogom beszélni életem történetét.

A jövő idő helyett jelent, a multjövő helyett mutat is használhatunk, pl. Mihelyt dolgaimat elvégeztem, elbeszélem életem történetét.

Az igemódok használata.

91. §. Az ige négyféle tényező beszéd-módban használtatik, melyek: jelentő, parancsoló, kötet- és o-hajtó-mód. Ezeken kívül van még két nevező mód, az ige határozatlan (vagy nevezője) és az igenév (részesülő).

1. Minden, mi egyenesen, föltétel és bizonytalanság nélkül, jelentetik s mint való előadatik, *jelentőmód* által fejeztetik ki. Az állítmány lehet állító, tagadó vagy kérdő, pl. ő ma eljő; ő ma nem jön el; eljön-e ő ma? Néhány századdal Krisztus születése után sok nép vándorolt Ázsiából Európába; ezek közül utóljára jöttek a magyarok. Ki mint vet, úgy arat. Nem vagyunk-e mi oly teremtményekkel a földön körülvetetve, melyek mindent a mennyei Atyának köszönhetnek?

A jelentőmód főleg az elbeszélések módja, s hat ideje van: 1. jelenidő (vár, nyer), 2. félmult (vár-a, nyer-e); 3. mult (vár-t; nyer-t), 4. régmult (várt vala, nyert volt), 5. jövő (várni fog), 6. mult-

jövő (várni fogott). — A három első az igetöből magából, a három utóbbi közül a régmúlt vala vagy volt, a jövő és multjövő fog segédigék által képeztetnek.

2. A *parancsolómód* nyílt, parancsolás vagy tiltás kifejezésére használtatik. Jegye *j*, mely betű azonban néha mással cseréltetik föl, pl. Ad-j! ad-jatok! Hagy-d! Ne ve-gy-etek! — A parancsolás kérés alakjában is előadathatik: Marad-j nálam! Ne űz-z el magadtól!

A parancsolómód első személyben nem használtatik.

3. A *kötmód* rendesen összetett mondatok mellékmondatában használtatik s a főmondattal kötőszó által szokott összefoglaltatni; pl. Parancsolja ön, hogy a szolgát elhívjam? Inkább szenvedek, mintsem vétkezzeim. Akarom tudni, (hogy) merre jartál legyen. Roszul cselekedett, mert bizonyos vagyok, hogy jól tudta legyen, mit cselekszik. Ha hanyagságával föl nem hagyand, okvetlenül elveszti hivatalát. Fölkeresem, bármibe kerülend is. Ha rögtön segély nem érkezendett, ő bizonyosan elmerül (vagy: el fogott merülni).

A kötmódban négy idő használtatik: a jelenidő (várjon, nyerjen), a múlt (várt legyen), a jövő (vár-and, nyer-end) és a multjövő (vár-and-ott, nyer-end-ett). — A kötmód jövője néha változatosság okáért a jelentő módjövője helyett is használtatik, s ekkor a kötmódbeli (and, end ragú) jövő egyszerű jövőnek, a jelentőmódbeli (fog segédigével képzett) pedig összetett jövőnek neveztetik.

A kötmódnak van félmult és régmult ideje is; de minthogy ezek ragozása az ohajtómód jelen és mult idejével teljesen megegyezik, azok az ohajtómódba szoktak soroztatni.

4. Az *ohajtómód* ohajtás és vágy kifejezésére használtatik, de (midőn a kötmód félmult és régmult idejét képviseli) föltételt is fejezhet ki. Pl. Ennem, de nincs mit. Bár meghalnék! Ha jól tanulnál, szeretnék. Vajha otthon voltam volna, midőn anyám betegeskedett. Ha nem garázdálkodtál volna, most nem szenvednél Elmennék, ha te is eljövendenél. Te fegyverednek hasznát veendenéd, ha a puska-műves azt megcsinálándotta volna.

Az ohajtó módban négy idő van: 1. jelen idő (egyszersmind a kötmód félmultja): várna, nyerne; 2. mult idő (egyszersmind a kötmód régmultja): várt volna, nyert volna; 3. jövő idő: vár-and-na, nyer-end-ne; 4. multjövő: várandott volna, nyerendett volna.

92. §. A nevező módok közül az ige határozatlana az ige megnevezésére használtatik a cselekvés általános előadására szolgál, pl. Hazudni rút dolog. Az ember rendeltetése a földön dolgozni és örök üdvét keresni.

Az ige határozatlana nyelvünkben nagyobb világosság okáért személyragot is vehet föl, pl. Könnyű beszélned (e helyett: könnyű neked beszélni). Tennyünk kell valamit!

Az ige határozatlana szokottan csak jelenidőben használtatik; de jövőbe is tétethetik: Az ember ohajtása üdvözülendeni.

Az igenév közöl a félmult idő használtatik az állítmány módosítására, és pedig va, ve végzettel igehatározóképen; v á n, v é n végzettel pedig a mondat rövidítésére, pl. A madár állva alszik, röpülve halad. A szónok, helyéről fölkelvén, beszélni kezdett. (E helyett: — miután fölkelte. —).

A jelen, mult és jövő ideű igeelvek a nevekhez tartoznak. 48—50. §§.)

A határozatlan és határozott alak használata.

93. §. Nyelvünkben az átható (szenvedőragos kiegészítőt vonzó) ige k nek azon sajátáguk van, hogy azokat nemcsak cselekvő értelemről szenvedőre változtathatjuk; hanem a cselekvő értelemben is két (határozatlan és határozott) alakban használhatjuk, pl. a kapus nyit ajtót (határozatlan), a kapus nyitja az ajtót (határozott alak).

1. A határozatlan alak használtatik, midőn az állítmány tárgya valami általános, határozatlan dolog, vagy midőn az ige tárgyszó nélkül áll, pl. Lá t o k valamit. Éneket hal l o k. Ma nálad ta n u l o k.

2. A határozott alak használtatik, midőn az ige tárgya nem általánosan, hanem világos határozottsággal neveztetik meg; ilyenkor a tárgyszó előtt névelő vagy névmás szokott állani, vagy személyrag van hozzákapcsolva, pl. S z e r e t e m a ha-

zát. Szeretem hazámat. Ugyanazon embert látom, kit tegnap láttunk. Melyiket veszed meg? A melyiket mutattad. Pénzét elköltötte. Hunyadyt magasztalja a történelem. (A tulajdonnevek névelő nélkül is határozottak.) — L. 98. §.

A cselekvő és szenvedő alak átfordítása.

94. §. A szenvedő alak nyelvünkben kevés kivétellel csak írásbeli előadásokban szokott divatozni. Csupán átható ige veheti föl a szenvedő alakot, olyképen, hogy az igető és személyrag közé, egytagú igetőhöz at, et, többtagúhoz tat, tet képzőt zárunk, s az igét (ha különben iktelen volna is) az ik-es igék szabályai szerint ragozzuk. (55. 95. 98. §§.)

1. A cselekvő értelmű mondat ekkép változtatik szenvedőre:

A gyermek szereti a tanítót (cselekvő).

A gyermek től szerettetik a tanító (szenvedő).

A cselekvő ige tárgya (szenvedőragos kiegészítője) új alanynyá lesz (a tanító); az ige fölveszi a szenvedő alak képzőjét (at, et, tat, tet) és megegyeztetik az új alanyval számban és személyben; a régi alany (gyermek) távolító (től, től) ragot vagy általnévutót nyer.

Pl. Atyám szeret engem — én szerettetem atyámtól. Téged az Isten megsegített — te az

Istentől megsegíttétél. A farkast kutyáim el fogják űzni — a farkas kutyáim által el fog űzetni.

2. A mondat szenvedő értelemről cselekvőre ellenkező módon változtatik át.

A gyermektől szerettetik a tanító.

A gyermek szereti a tanítót.

A régi alany szenvedőragot (t) vesz föl, a távolítórágos vagy által névutós név új alanynyá lesz; az ige elveszti a szenvedő igeképzőt (tat, tet) és megegyeztetik az új alanynyal számban és személyben.

A mondat többi részei változatlanul maradnak.
